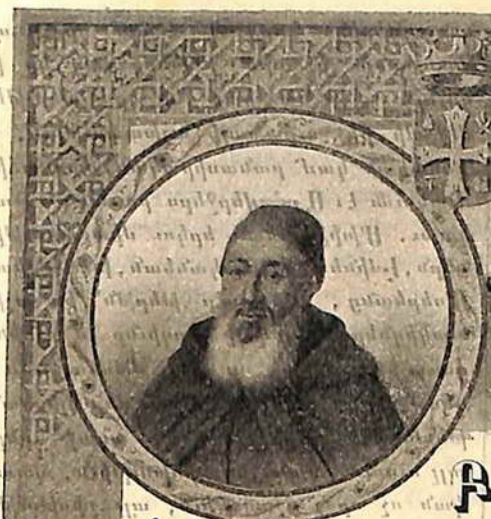

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԴԻՄԻՏՐԻՍ ԳՐԻԳՐԻԱՆ
 ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԱԶԳԸ ԵՒ ԲԱՐՔԸ

1800-1900

ՍԻՏԱՄ և շուտրած հարիւր
 ամեայ շրջան մի, եւս բոլորե-
 ցաւ Շրջան մը՝ սրուն գեղեցիկ
 արշալոյսը տխուր վերջալոյս
 մ'ունեցաւ։ Ներկայիս մենք
 զմեզ կը պահենք ողորմելի,
 լքեալ, ճնշուած, քայքայուած,
 պլաստիկ։ Յետադիմութիւնը յառաջադի-
 մութիւն կարծուեցաւ։ անգլագիւնը գաճաճ
 ներք վիւցաղներ կարծեց, աննշանները՝ նշա-
 նաւոր, խեղճներ՝ քաջեր, վատերը՝ առաւ-
 քիններ, գրչականներ՝ գրիչներ, ճոռոմարան
 ներք՝ հոնարներ, մակաբոյժները՝ ճշմարիտ
 գործիչ, վերականգնիչ, ակոյեան, զրէժերն-
 զիր, մեծ զիւնազէտ, անսպաժաք առաջ-
 նորդ։ Պատարարներն մեծ էր, և փոխադար-
 ձաբար կորուստնիւ եւս մեծ եղաւ։

Յետադիմութիւնը ընդհանրացաւ, ծաւ-
 լեցաւ։ Բաղդաւորով, դարուս առաջին շրջանը
 ներկայիս հեա, վր ցաւներ ըսելու, որ զգալի
 խեղճութիւն, գրական և ֆիզիզական անկում
 մը պիտի գտնենք։ Մեր բնածին յաւակնու-
 թիւնը, հետեւութիւնը, զոռոկութիւնը, սնափա-
 նութիւնը, մեր միակ առաքինութեան՝ յա-
 րաւեսակ րնայրին՝ ջլատիչ անտերն եղան,
 և թոյն փչեցին մեր մի քիչ կենդանացած
 կացութեան։ Բնական
 Իրաւունքը, բողոքը, պահանջը՝ արծար-
 ծեցան, բայց և այն քառասական վիճակի ենթ-
 արկեցաւ, զրակնութիւնը՝ աննշան, լրա-
 գրութիւնը՝ վաճառականութիւն, բանաստեղ-
 ծութիւնը՝ թույլ, քննադատութիւնը՝ աժդոյն,
 մտաւորականն՝ հիւժած, ճողած է։
 Վերջացած դարուն առաջին շրջանին մէջ
 իսկեցաւ մեր զրակնութիւնը, այն պատն-
 ռենեցանք մեր ամենէն բեղնաւոր, մասնա-
 զիրներն, բանաստեղծներն և գրական գոր-
 ծիչներն։ Մամուլը ծաւալեցաւ, լրագրութիւնը
 տարածուեցաւ, համալսարաններու, դպնիւն
 մեր երիտասարդաց համար բացուեցան։ այս

ամենն՝ ազգութիւնը յառաջ մղելու ամենէն զօրաւոր միջոցներն էին, և սակայն այսքան դիւրութեանց մէջ, ազգն կարկամեցաւ դէպ յառաջ գնալու, վաղելու: Գարուս վերջին շրջանին մէջ հայ մամուլը չունեցաւ Չամչեան, Խնճիճեան, Ալիշան, Գաթրճեան՝ մեծ հեղինակաց հոյակապ զործերուն նման հրատարակութիւններ. այլ հաւաքական զրութիւն, վիպական, պատմական, գիտական զրոյցներ: Բազրատունի և Այաթնեան մեծ հայերենագէտ հանճարները, չունեցան յաջորդներ: «Չարդաքելոց»-ին և «Քննական»-ին յաջորդեցին ճոզած, աժդոյն, և ոգորմելի քերականական դասագրքեր: Գրաբարը գերեզմանին հասաւ, աշխարհաբարը անորոշ զրութեան: Քնարերգականին հեղինակներն Բազրատունի, Ալիշան, Պէշկիթաշեան, Գուրեան, Գ. Քաթիւլա, Ս. Հէքիմեան՝ ունեցան թոյլ և խեղճուկ «աշուղ» յաջորդներ. ոչ ոք անոնց հաւասարեցաւ, ոչ ոք զանոնք գերադանցեց: Լէօ, Աղայեան, Շիրվանդատէ, Տ. Յակոբեանց, Մուրացան, Վ. Փափազեան, Ատրպէտ, Ահարոնեան, այս նշանաւոր հայերենի վիպագիրներէն ոչ ոք Արտիւսեանի և Ռաֆֆիի մեծ տաղանդներու շուտաչափ փառաց և համակրանաց արժանացաւ. և դարուն վերջերն նոյն իսկ մեր մատենագրութեան այդ մասնաճիւղը դոստացաւ, չորացաւ: Իրրիւ մատենագիր և պատմաբան ունեցանք հին մեծ գէմբեր՝ Հ. Գ. Զարբանալեան, Ս. Պալասանեան, Եղով, Երիցեան, որոնք ունեցան ոգորմելի քննադատներ, բայց ոչ յաջորդներ: — Երթալով բեզնաւոր գրիչները, յարատեւակ գրադէտները պակսեցան, և անոնք որ մի քիչ կարողութեան տէր էին, իրենց մտաւորական ուժը սպառեցին լրագրութեան մէջ: Եւ որով մատենագրութեան ուժը ջլաւտուեցաւ՝ և լրագրութիւնը մի քիչ շողշողուն կ'երեւի: Ներկայիս իրօր չեն պակսիր մի քանի գնահատելի հանդէսներ և լրագիրներ. բայց միթէ չենք դժար «Մասեաց Աղանի»-ի, «Փորձ»-ի, «Հիսիսափայլ»-ի, «Արշալոյս Արարատեան»-ի, «Ազգասէր»-ի, «Հայաստան»-ի, Պոլսոյ «Բանասէր»-ի, «Արծաթի Վասպուրական»-ի, «Ճոռարդ»-ի պակասութիւնը. և նորածին թերթերն կը ընդն ա-

նոնց թերին. հարց մըն է այս՝ որուն պատասխանը լրջամտ ընթերցողաց կը թուուներ: — Եւ եթէ կայ մեր գրականութեան մէջ մի քիչ ուրախալի աշխատութիւն, այն քննական կամ բանասիրական մասնաճիւղի մշակումն է: Այլ վերջերս բաւական ծաւալ դատւ. Միխիթարեան երկու միաբանութիւններն, Լամբեան, Պատկանեան, Խաչաթեանց, Մսերեանց, Բանասէր թերթն՝ իր աշխատակիցներով, զովելի արդիւնը մ'ունին. և ցաւալի է ըսելն, որ այդ մասնաճիւղն եւս զեռ որորանին մէջ է. այն՝ մեր գրականութեան մէջ բարեշրջում մը առաջ չերաւ, այլ ուսումնական յեղափոխութիւն, պատմական ոչ որոշ ճշտութիւն, այլ շփոթութիւն, կատկած. քիչ անգամ՝ գրական, և շատ անգամ՝ ենթադրական դոյն մը առաւ և մնաց: Սակաւ միայն կրցան ձեռնհասօրէն մշակել մեր գրականութեան այդ ճիւղը, և մեծ մասն ապարդիւն վատնեցին իրենց ժամանակն, վասն զի առանց պատմական հմտութեան, առանց դասական լեզուագիտութեան, լոկ յոյն կամ գերման լեզուով, և ոմանք միայն հայերէնով կամ կիսկատար գաղղիերէնով, ձգտեցան բանասէր մը երեւնալու. և այսպիսեաց զործն միայն հնարանական կցկտուր հաւաքում մը եղաւ. զուրկ ինքնագիր և հեղինակութիւն լինելէ: Եւ ցաւալին այն է՝ որ այդպիսի համբալ կամ խակ գրասէրներ յոխոտացին. շատ մը պատկառելի հանճարներու վրայ, ոչինչ համարեցին անոնց զործը, ոչինչ անոնց տաղանդը, ոչինչ անոնց բազմամեայ քրտնաջան արդիւնքն, և ծիծաղելի ըլլալէն չզգուշանալով յանդիմանեցան քննադատել զանոնք: Ոմանց հեղինակութիւնը կիսկատար համարեցին՝ առանց անոնց կատարեալն կամ անկատարն հրաւարակելու կարողութիւնն ունենալու: Եւ այսպէս պատճառն՝ որ այսօր չունինք մեր ազգին լիակատար որոշ պատմութիւնը, մատենագրութիւնը, լեզուին համեմատական քննութիւնը: Անմշակ քննադատութիւնը հանգիստ չի թուուոյց քերթող և պատմիչ հայրն: Խորհրացին, զոր դարէ դար տարաւ ու բերաւ. Ազաթան գեղոսի մերթ մարմին առաւ և մերթ հոգի գբուզանդ՝ մերթ յոյն բքաւ և մերթ հայ:

Հայ պատանիները, նախնական և միջ-
նակարգ վարժարաններէն վերջը, կարողա-
ցան համալսարաններու մէջ մուտք գտնել, և
բարձրագոյն ուսմանց պարապել, այդ դա-
սակարգը, հայութեան մէջ նոր սերունդ մ'է՝
գիտուն, ուսկից ազգը շատ յոյսերու լրա-
ցումն կը սպասէր, բայց անոնք ինչ բոլորն
ազգին, ինչ տունն. ոչինչ Միջնակարգ վար-
ժարաններէն ընթացաւարտ ոչ յաւակնոտ
համեստ աշակերտ մը՝ ազգին աւելի օգտակար
եղաւ, քան թէ Եւրոպայի բարձրագոյն հա-
մալսարանէն դուրս ելած մի ուսանող։ Բայց
ատոնց զրական կամ ընկերական գործին
ամուլթեան պատճառը՝ համալսարանը չէ.
Աքաւեան, Ս. Նազարեանց և Գ. Արծրունի՝
համալսարաններէն ելած ուսանողներ էին,
որոնք ազգին մտանոթական բարեշրջման ա-
մենէն արդիւնաւոր գործիչները եղան. ու-
րեմն՝ դա որոշ ճշմարտութիւն մ'է, որ ազ-
գին ծառայութեան սերը՝ որ հին գիտնոց
կուրծքին մէջ բորբոքուած էր, այն մարտ
է նոր գիտնոց մէջ։ Հին ուսանողները,
հայերէն լեզուի և զրականութեան զարգաց-
ման ակադեմիաները կ'ըլլային, իսկ նոր ու-
սանողները ակումբ է բնիք՝ որ մի քիչ կար-
գաւորեալ մայրենի լեզուով համառօտ գրու-
թիւն մը կարող չեն արտայայտու, (մեր խօս-
քը բացատրութիւն կազմողներու մասին չէ)։

Նշանաւոր դրագէտները պակսեցան, և
բազմացան զրշակներ։ Եւ այս ակումբ իրա-
կանութիւնը այն օրէն զգալի եղաւ, երբ լրա-
գրութեան մէջ սանձարձակ ասպարէզ գտան
յաւակնոտ, անփորձ, ողորմելի ու զեռուս
համբաւներ, որոց մի միայն նպատակն եղաւ
եւրոպայի շինել, անպակաս զըջով յարձա-
կումներ ընելով ամենէն հեղինակաւոր և
նշանաւոր անձանց վրայ։ Անխոնջ մատե-
նադիրներ, յետ բազմամեայ անտանելի աշ-
խատութեանց, ազգային մատենադարանին
կը նստէին իրենց մարքին գեղեցիկ արտա-
դրութիւններն. չի կայ ոչ սը որ անկեղծու-
թեամբ ճանչնայ անոնց յարգն, այլ ընդհա-
կառակն, միջին վարժարանէն դեռ նոր ա-

ւարտած մի համբաւ, կը յանգզնի զանոնք
քննադատելու, անուանարկ ընելու. և տխար
պարտաւորով, կը ջանայ որչափ որ կարե-
լի է՝ արդիւնաւոր մատենագրաց գործն մրո-
տելու, խալառակելու. և ահա այդ կերպով
ռամիկ հասարակութեան առջեւ՝ իւր ետը
կանգնած կ'ըլլայ. եթէ քննադատեալ հեղի-
նակն՝ կարող չէ արհամարհել և ոչ ինչ հա-
մարել այդ խեղկատակ զրշակին յարձակու-
մը, շուտով կը լքանի և կը քաշուի զրական
ասպարէզէն։ Եւ այսպիսի ակումբ զնայրեր
անպակաս եղած են։ Քաջալերել արժանա-
ւոր հեղինակները, մամուլ պարտքն է. քա-
ջալերութիւնն է որ քալող գրագիտին՝ վա-
զել կու տայ, տկարին՝ հոգի կը փչէ, լքեա-
լին՝ արիւթթիւն, յուսահատին՝ խրախոյս։
Բայց սրբան զգուշաւոր պէտք է լինել նաեւ
քաջալերութեան մէջ։ Գովներ մի լուրջ և
ծրաշան գրագէտ կամ հեղինակ՝ նա թիւ
կ'աւնու, կ'ոգեւորի, իր համեստութիւնը չի
կորսնցընել, և կ'ըմբռնէ թէ զրուստեաց
մեծ մասը՝ քաջալերութեան համար է։ Գո-
վներ մի դեռաբուսիկ ոչ լուրջ գրիչ մը, նա
ինքզինքը հանձար, տաղանդ չնաշխարհիկ
հեղինակ, աննման գրագէտ մը կը կարծէ,
իրեն մէջ շուտով եւին գոռոզ բուրգը կը
կանգնէ, և անոր գագաթէն՝ կը յանգզնի
շանթաշարելու իրեն հաւասար, բարձր ու խո-
նարհ հեղինակները. կարելի չէ զայն զսպել,
սանձահարել, նա կը բորբոքի, կը զայրա-
նայ, հայհոյանք, լուտանք, անէճք կը տե-
ղայ, և այնքան ծիծաղելի ուղղութիւն մը
կ'աւնու, որ զինքը զովոյն և հասարակու-
թեան լուրջ պատակարգը, կը ստիպուին յի-
շելու գեղջուկ — տրեխին բանաձեն։ Եւ այս-
պիսեաց ոլիմպոսը՝ մի միայն յոռետեսու-
թեամբ կարելի է փշրել։

Մենք կ'անխրաւինք՝ եթէ յաւակնութեան
բիրտ ակումբ, մի միայն դեռաբուսիկ զրշակ-
ներու վերադրենք. ոչ, նոյն իսկ հասակա-
ւոր դրագէտներ՝ որոնք ձրի դրագէտի ա-
նունը կը կրեն, ամենէն զգուշիկ յաւակնոտ
ներն են, կարելի չէ անոնց նախանձն զսպել՝
երբ տեսնեն իրենց հակակիր սաշտանակցաց
գովեստն, կարելի չէ անոնց զայրոյթը խա-
ղաղել, երբ իրենց ոչ ակումբիկ դրագէտ մը

կամ հեղինակ մը կը գործատուի, փարեյի
չէ անոնց փառացային հաջողութիւններուն դա-
դար տալ, երբ իրենց անսխալութիւնը, յա-
զեցընելու, շտի գործատիւ չի դնեն: Այլ
ես լրագրութենէն ջնջուեցաւ անաշտութիւն,
արդարութիւն բոլորած աղաքինութիւններն,
և անոնց փոխանակեցի՝ նախանձ, կոստի-
ցութիւն, բիրտ հակառակութիւն, ձրի վա-
ռահամբաւութիւն, և այլ այնպիսի ստորին
ախտեր: Տասնեակ տարիներու մէջ ծնան
ու մեռան նոր նոր լրագիրներ: շատ քիչներն
կարողացան յառաջ վարել իրենց գործն, և
մեծ մասն լքան, և անխղճեցան քաշուելու
հրապարակէն, շնորհիւ յայտնի և գաղտնի
հակառակորդաց և մանաւանդ զոհհիլի դա-
րաններուն: Մենք մեր յառաջադիմութեան,
բարեկամութեան, խաղաղութեան, պէմ պա-
տերազմեցանք: Նախանձը, անձնական շա-
հը՝ սաքի տակ առաւ ամենէն սուրբ գոր-
ծերն իսկ և ամբողջութիւնը՝ զրկեց անոնքին
ընդ փառասիրութեան վերաւորները՝ խլեց
աղբաւ, սովալլուի մանկանց բերնէն պա-
տաւ մը չոր հացը, միամիտ կրօնամոլութիւնը՝
զինեցաւ բարեկործութեան դեմ, լիջնամա-
նեց, ատեց լուսաւորութիւնը, յառաջադիմու-
թիւնը, սիրեց խաւարը և անոր մէջ մնաց:

Գտնուեցան բարեկործներ՝ բայց իրենց
սուրբ նախապաշտութիւնը միամտորէն եղաւ,
սրտնց դալելի արդիւնքն իրենար անգին երկա-
րատեւ վայելել, բայց ուրիշ մամանակի մէջ
ջնջուեցաւ, չիջաւ անոնց օգուտն, չտալով
քնաւ վերականգնութեան յոյսը իսկ մ, յայտնա-

տնադատա՝ մ միայնոր զինքն զո, ամառի
մի միայնութեան զի. քաջապար զգուց մամի
պա մի միայնութեան միմիկոս — լուշրքը այլ:

Մեր բարբերը բարւոյրութիւնը չունեցան,
ինչպէս նախանձն ու մամաութիւնը նախնի-
ներու պատճառ եղան, ինչպէս նաեւ վատ
բարբերը՝ մեր յետադիմութեան մեծամեծ
հարուածներ տուին: Բարբերու բարեշրջումը
կ'ախնկալուէր հոգեկան, կրթական և գրա-
կան առաջնորդներն: Բայց անոք ք ըսելն
որ հարեւրամեայ շրջանին մէջ՝ այդ գաղա-
կաբերէն ամենափոքր մասն միայն կրցաւ
ջանալ ու աշխատել նոյն սուրբ գործին: Հո-
գեկան առաջնորդները լինին գիտուն, լինին

տգեալ, մեծ խանդ մը չի ցուցին իրենց միա-
միտ և զուրգոյրալի հօտին հոգեկան և մտաւ
նորանկան յառաջադիմութեան: Հայրենիքի
վանքերն դիպարելից մէջ չի կրցան հասցընել
հոգեւոյ՝ սե մտօր լուսաւորեալ՝ հովիւներն:
Հայրենի վանդուածին հոգեկանը նսեմացաւ
գոյրի լինելով քաջ առաջնորդներ, ցրտա-
ցաւ հայտն եմանդուն հոգին, այն հոգին
որ մեր հին պատմութեան մէջ տեսնուած է
վեհ, արի, դիւցունական, արդ իրենց աղ-
բութի և վաճառականութեան նիւթ եղած
է: Եւ այս արիւր կացը, ոչ անմեղ մո-
ղալրեան, այլ իրենց հովիւներու կը վե-
րագրենք: Վերջերս բարձրաստիճան եկեղե-
ցական մի, առանձին հրատարակութեամբ,
անաշտութեամբ նկարագրեց Կովկասի հո-
գեւոր առաջնորդաց ամենացաւալի ու խղճա-
լի իրական պատկերն: Ռուսահայ հասարա-
կութեան աննախնանքի հոգեկան միմիկոս
գոյրի չէ նաեւ թրքահայն խեղճութիւնը,
ամենուրեք է: Ազգային եկեղեցւոյ նախնի
բրբերան, շնորհալի հոգեւորականաց չի յա-
ջարեցին արեւանաւոր առաջնորդներ՝ բոլոր
վրէժանդիւր բլրային իրենց հօտին հոգեկան
զարդացման: Նախնիք՝ սիրտ ու միտք կը
մշակէին իսկ արդիւնք: Կղերական պատա-
կարքի ոչ զովելի սեղանութիւնը լրագրաց նիւթ
հայթհայթեց զայնմիկոսութիւնը՝ հասարակաց
առջեւ ծնծուեցաւ... Ժամանակին հայ կղերի
սեփականութիւնն էր հոգեկանն զատ, նաեւ
մատենագրութեան մշակումը, արդ այն աշ-
խարհականին, բնասնեաց տըր գառակար-
գին յանձնուած է, և անոր մէջ եւս ծաղցաւ
կղերը: (Մտիմարեան միաբանութիւնք և Էջ-
միածնայ և Արմաշու մի բանի միաբանները
բացառութիւն կը կազմեն): Գաղափարակա-
թիւնը կղերականին իրաւունքն էր, անոր եւս
վրէժանդիւր չեղաւ: «Մշակ» լրագիրը կղերա-
կան յետադիմութիւնը խիստ կերպով քննա-
դատեց, և միմիկ անխղճեցաւ: Գործում է այդ
գառակարգին գործունեութիւնը, յառաջադի-
մութիւնը, գրուածելի արդիւնքն:

Կրթական հաստատութիւնաց մէջ աշակեր-
տաց բարբերն ըստ կարելոյն ու չի գործեցաւ,
և այդ ինչպէս կարելի էր, երբ մեր մէջ առ-
կաին վարժարանները ամենէն յետադեմ ուղ-

դաւթեան մէջ են, երբ անոնց մէջ կատարուա-
կաց մեծ մասը չոկ ազդուածի համար պաշ-
տօնէին կը վարեն. և ամենէն ցաւալին այն
է, որ աշակերտն շատ անգամ աւելի կըր-
թարան անուանեալ հաստատութեանց մէջ
վատ բարեբոլե տէր կ'ըլլայ՝ և իր տնտես-
կրթութիւնը, հոն անկրթութեան կը փոխուի:
Վարժարանաց խնդութիւնը զգալի է: Ռու-
սահայոց մէջ վարժարանը ցոյցութիւն չունի,
թրքահայոցն՝ ուղորմելի, արաւստահմանի դա-
կութներունը՝ ամենախեղճ և զրեթէ անշահն
և երբ մի կողմէն վարժարանաց յեաղի-
մութիւնը կը ծաւալի, միւս կողմէն նոր ու-
րունդի յառաջադիմութեան սէրը կ'արժարծի-
այն կը պահանջէ, զիտութիւն՝ լոյս. որ կա-
րելի չէ իրեն ընտելայրին մէջ ձեռք բերելու
և ալ որ կարող է, ինքզինքը արտասահման
կը ձգէ որպէս զի օտար վարժարանաց մէջ
մտքի պաշար մը ստանայ: Անհրաժեշտ պէտք
մըն է այդ զոր կը զգայ նոր սերունդը: Բայց
այ պիտի կառավարէ այդ անխորձ պատա-
նիներն: Դեռ արտասահմանի մէջ, ի բաց
տեղաւ ծանօթ Մուրատ-Ռաֆայէլեան կըր-
թական հաստատութիւնը չունեցանք մի ու-
րիշ ազգային վայելուչ կրթարան մը: Եւրո-
պիոյ նշանաւոր բաղարաց մէջ ուսանողաց
մեծ մասը կը փճանան տիւր բարքերու
մասնունելով. ողորմելի կ'ըլլայ անոնց վի-
ճակը. և եթէ ուսահայ մեծ բարերարները
(որոնք զարուս մէջ բիշ չեղան) միաբանու-
թեամբ արտասահմանի մէջ կարող լինէին,
այլ ուսանողաց համար առ նուազն երկու
երեք հաստատութիւններ կանգնել՝ և հոն
պատասպարել թափառաշրջիկ ուսանողները,
յանձնելով դասներ ամենալուրջ և ձեռնհաս
գասախարակաց հսկողութեան, այսօր ուսա-
նողաց օգուտն և բարքերու բարւոքումն աւե-
լի կ'ըլլար:

Մամուլը առաքելի և օգտակար բարքեր
ազդուեցան չի ներշնչեց. յամենայնի արիու-
թիւն, արդարութիւն, անաչառութիւն, վե-
րականգանութիւն, բարեշրջում, այս ամենն
ազգին կացութեան համար կարեւոր բար-
քերն են. բայց յորձմ կը գտնենք զանոնք,
յորձմ է մեր վերականգանութիւնը, յորձմ
է մամուլ անաչառութիւնը: Բանի՛ր լրագիր

կարող ենք գտնել՝ որ հասարակաց բարքե-
րու բարեշրջման արժարակէին, բանի՛ր լրագիր
օճիկներ, որ զերծ լինէին երկպառակութիւն,
հակառակութիւն, չահամոզութիւն ներշնչել:
Ճիշդ է, մեր մամուլը պարկեշտ է, բայց ոչ
անխաղախ, շատ քիչ են միայն ազգին օգ-
տին և յառաջադիմութեան համար լոյս կը
տեսնեն: Եւ պարճեալ մէնք կը կրկնենք մեր
խօսքը, որ ժողովուրդը իր բարքերու բարե-
լաւութեան համար լաւ յագուրդ չի գտներ
ոչ կղերէն, ոչ վարժարաններէն և ոչ մա-
մուլէն:

Դար մի եւս կը կատարէ իր շրջանը, կը
հեռանայ իր հետ տանելով մեր ամենէն ա-
նուանի աղաքանքներ, մեր ամենէն նշանա-
ւոր գործիչները: Նոր զարու մուտքին մէջ,
մենք կը զգանք, կորսալի, արիւթեան, զի-
տութեան, բարեշրջման անհրաժեշտութիւնը.
մենք կը զգանք վերականգանութեան պէտքը,
մեր ներկայ անկումն նշմարելն՝ բնաւ յոռե-
տեսութիւն մը չէ. չի խաբուինք մեր եւին
մէջ, ազգին լոյսը խաւարով չի փնտռենք:
Նոր կեանք, նոր ուժ, նոր զարկ մը պիտի
առնու մեր կեանքը, երբ ջախջախենք ետու-
թիւնը, անափառութիւնը, անմիաբանութիւնը,
վատ կուսակցութիւնը, իմաստակ օտարա-
մոյութիւնը. պիտի յառաջադիմենք, ուժ և
կարեւորութիւն տալով կրթական հաստա-
տութեան բարոյական և մտաւորական բա-
րեշրջման. պիտի յառաջադիմենք հալածելով
գրչակները, մամուլ վատ, խաղախ, շահա-
մուլ, պառակտիչ գործիչները. պիտի յառա-
ջադիմենք, հոգի խրախոյս տալով լքեալ բաջ
մատենագրաց, գրագիտաց, քաջալերելով և
վարձատրելով լրագրութեան արժանաւոր,
արդիւնաւոր, անաչառ, լուսաստու, լաւ ա-
զնչուրդ գործիչները. պիտի յառաջադիմենք
մեծ ուժ թափելով մեր զաղթական հաս-
րակութեան վրայ, վառ պահելով անոնց մէջ
ազգային կրօնքը, պատմութիւնը, լեզուն, որ
կարելի է հոգեկան և մտաւորական համ-
երաշխ և անձնանուէր առաջնորդաց գոր-
ծունէութեամբ: Ըմբռնենք մեր անկումը և
կանգնենք: Ըմբռնենք մեր բարքերու ցա-
ծութիւնը, և զօրանանք ու կազմուրդնք
վե՛նա՛ և շինի՛շ, քաջարի և գովելի առաքի-

նութեամբ : Ըմբռնենք մեր մտաւորականին խեղճութիւնը , ճօխացնենք զայն : Ձեռք տանք տնտեսին , խեղճին , սովեալին , որբին . օգնութեան հասնինք կարող և տաղանդաւոր աղքատ համբակներու : Լոյս , զիտութիւն , արհեստ տարածենք ազգութեան գեղջուկ հասարակութեան մէջ :

Գործենք ու ապրինք ոչ մեր եսին այլ Ազգին համար :

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ԱՐՇԱԼՈՅՍ ԵՒ ԱՐԵՒԵԼՔ

ԼՈՒՍԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

(շար. տես էջ 536, 1900)

ԺԱ.

Խըրտումն Հայոց որ ընդ իշխանութեամբ Հռովմայեցոց : Քաղաքաւարութիւն սոցա եւ Տրդատայ :

ՊԱՌՆԱՆՔ հիմայ դիտել պահ մի՛ մեր երկրին չորս բոլորը , տեսնել լինչ վիճակի մէջ է աշխարհ . քրիստոնէութիւնն և քրիստոսամարտութիւնն : Յիշեցինք հռովմէական տէրութեան քառիշխանութիւնը , Գալերիոսի անդադար նկրտիւն և դրդելն զԴիոկղետիանոս , մանաւանդ յետ Նիկովիդիոյ պալատան կրակին , որոյ փոխանակ վրէժխնդրութեամբ՝ նոյն պալատան դիմաց քաղբին մեծ եկեղեցին լցրիւ թիշք քրիստոնէիւք այրել տուաւ . զորս տարուէ տարի իբրեւ վկայս Քրիստոսի՝ տօնէ մեր եկեղեցիս : Ասոր վրայ լսելով մեր ազգին մեծ դիպուածը , սկսաւ դարձեալ դրդել խթել զԴիոկղետ . թէ , Հայք ապստամբեր են և վրտանդ է տէրութեանդ : Կարծեն ոմանք յիրաւի , թէ ոչ այս՝ այլ Ք Հայոց կողմերը քրիստոնէից շարժում մի եղած ըլլայ . զի և

(հարկ է գիտնալ) , որ թէ այդ նախնեգիտ մէջ թէ բոլոր Փաբր Ասիոյ՝ զրեթէ բնուկաց կէսն քրիստոնեայք էին , նախայիշեալ երկուրամայ խաղաղութեան ատեն բազմացեալ : Անցողարար յիշենք նա և այս վերջի ըսածիս պատշաճ դէպք մի՛ այսպիսի քրիստոնէից և ոչ քրիստոնէից հակառակութեան , և նախատուութեան շատերու , որոց Վկայարանութիւնն շատ հետաքննական՝ կարծեմ անձանթ է Լատինաց , թէ և մեր մեծ Վկայաւեր կաթողիկոսն ի յունարենէ թարգմաներ է զայն :

Մեկտինոյ սահմանները եփրատայ եզերքը Լաքսաէ անուամբ քաղաք մի յիշուի , ուր և կարծուի քրիստոնէից շարժումն . Գիոկղետիանոս իր հաւատարիմ պաշտօնէից մէկը կու խաւրէ անոնց դէմ , Լաքսեմտ անուամբ , առանց գիտնալու թէ սա քրիստոնեայ է . զօրականք զարմանան Լաւրենտի անտնայուն քրիստոնէից վրայ յարձակելու . կ'իմանան իր քրիստոնէութիւնը , և իր յորդորանք՝ տեղէ տեղ՝ մանաւանդ լեռնոտ կողմեր փոխադրուին , երբեմն պատերազմելով 2000 հոգի ջարդեն ի հեթանոսաց , (որոց առաջնորդ խաւրուի Ագրիպպաս ուն , երբ կ'իմացուի Լաւրենտի քրիստոնէութիւնն) . երբեմն այլ 5 կամ 600 հոգի . բայց յետոյ չեն ուզեր կուրի , և նման Այրարատեան վկայից 9 կամ 10000 անձինք մարտիրոսանան . Լաւրենտի այլ յայտնութիւն կ'ըլլայ յԱստուծոյ , թէ , « կատարելոց են ի կողմանս Հայոց » : Ի պատմութեանն կ'ըսուի , թէ փախչէին « մինչեւ ի սահմանս Հայոց՝ ի Մեկտինի քաղաք մեծ » : Յետ այլեւայլ դիպաց՝ Ագրիպպաս այլ հաւատայ ի Քրիստոս և նախատակուի ի Գովմատայ , զոր իրեն տեղ խաւրեր էր կայսրն . իսկ զԼաւրենտ՝ կապած զրկեն ի Հռովմ , ուր նախատակուի : Այս մանրամասն Վկայաբանութիւնը , յորում շատ տշխարհագրական հետաքննելի տեղեաց անուանք կան , զիբեր է ականատես և գործակից մէկն , Զենովք աւնուամբ , որ Գովմատայ բանակին մէջ է եղեր , և ինքն զլիսատեր է զԱգրիպպաս . բայց յետոյ ինքն այլ հաւատացեր է ի Քրիստոս , և իր պատմածներուն հաւասարներ է նախատակութեամբ : Գրեթէ անտարակոյս է այս զուեղագունդ զօրական վկայից մէջ շատ կամ քիչ Հայոց գտուիլն :